

Sayı (Number): 6

**Vaha Anlaşmazlıklarının Çözümüne Özel Atıfla
İslamî Su Hukuku**

J.C. Wilkinson

Şubat (February) 2018
İstanbul - Türkiye

SU POLİTİKALARI KÜLLİYESİ
TURKISH WATER FOUNDATION
WATER POLICY FACULTY

SU POLİTİKALARI BÜLTENİ : SAYI 6

-

Vaha Anlaşmazlıklarının Çözümüne Özel Atıfla İslamî Su Hukuku

J.C. Wilkinson

©2018 SU VAKFI

Tüm yayın hakları anlaşmalı olarak Su Vakfı'na aittir.
Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir, izinsiz çoğaltılamaz, basılamaz.

Basıma Hazırlayan :
Muhiddin YENİGÜN

SU VAKFI

Libadiye Cad. Doğanay Sokak No:6 Kat:4 Üsküdar İstanbul
Tel: (216) 412 3383 - Faks: (216) 412 3390
suvakfi@suvakfi.org.tr - www.suvakfi.org.tr

Vaha Anlaşmazlıklarının Çözümüne Özel Atıfla İslamî Su Hukuku

J.C. Wilkinson, “Muslim Land and Water Law”, Journal of Islamic Studies 1 (1990)

Bu makale İslamî su mevzuatının ayrıntılarını ele almaktan çok İslamî su hukukunun içinde geliştiği ruhu ele almayı amaçlamaktadır. Öncelikle temel prensipler anahtarlarıyla verilmektedir. Ama asıl vurgu bu tanımların (Hazreti) Peygamber ve Ashabının önceden pek bilmediği su kullanımı teknikleriyle ve su dağıtım sistemlerine uygulanmasına yapılmaktadır. Bunun sonucu olarak İslâmî su hukukunun esnekliği ve dayandırıldığı sağlam hidrolojik bilgi, bir çok toplum tarafından kendi su işlerini düzene koymak için gönüllü olarak benimsenen bir sistem olmasının ve hâlâ modern su mevzuatı için uygun bir *point de départ* (hareket noktası, çıkış noktası) oluşturabilmesinin nedenini açıklamaktadır.

Şeriat (gerçek yol) teriminin hem bir bütün olarak İslam hukukunu hem de daha dar bir teknik terim olarak saf su kaynağına ulaşımı ifade etmesi bir rastlantı değildir. Bu makale su mevzuatının fiili ayrıntılarından çok, insanın Allah’ın en değerli armağanını kullanma hakkında rehberlik eden bu ruhu araştırmayı amaçlamaktadır.¹ Böyle

bir araştırma yalnızca tarihsel bir ilgiden doğmadı. İslami su hukuku hala Eski Dünya’nın sulak bölgelerinin büyük bir kısmında role sahiptir: Suudi Arabistan gibi bazı bölgelerde, tek hukuk olarak işlev görürken, diğer bazı bölgelerde hâlâ halk tarafından, özellikle vaha anlaşmazlıklarında, uyulan hukuk olarak yürürlüktedir. Önemli bir yeni devlet mevzuatı yürürlüğe konulan yerlerde bile, temellerinin eski yasadan alındığı görülmektedir. Günümüzde iki yönlü şeriatın yerini daha somutlaştırılmış kuralların yer aldığı bir yasanın aldığı ve Müslüman topluluk muğlak kavramının yerini devlet kurumlarının aldığı gerçek olmakla birlikte, yeni yasa genellikle hem su kullanımının modern tekniklerini ele almak hem de hükümeti en azından teorik olarak su kaynaklarını daha rasyonel biçimde geliştirme bakımından güçlendirmek için ilave edilmektedir. Aynı zamanda bir çok ülke ayrıca arazi mülkiyetinde reform yapma girişiminde bulunmaktadır. Ancak özel mülkiyetin tamamen iptap

¹ Su mevzuatının fiili ayrıntıları Avrupa dillerinde bir dizi yayında bulunabilir: bunlar arasında en yararlı olanı çeşitli İslami mezhepler arasındaki farklılıkların ve modern mevzuatın kapsamlı bir araştırması için Caponera (1954, 1973) iken, Moulias (1927) Saharan bölgesindeki çok geniş bir fiziksel ortamlar dizini içinde su mevzuatının mükemmel bir araştırmasını sunmaktadır (ayrıca Brunhes’in klasik çalışmasından (1902a) alıntı yapmaktadır); Hanbeli’nin su yasasının ABD mevzuatıyla bazı karşılaştırmaları yapılmış ayrıntılı bir araştırması Norvelle’nin çok yararlı Master tezinde (1974) bulunabilir. Benim görüşlerim İbâdi fihkinden güç biçimde etkilenmiştir (Wilkinson, 1977; ayrıca Feliu 1909’dan nakil yapılmaktadır). Ama Schacht’ın (1950) İbadizmin (İbadizm Hicri ilk asırdaki Harici hareketinin bir ürünü olup, hem sünnilîği hem de şiiîliği reddeder. Türkçe’ye çevirenin notu) diğer ‘katı’ mezheplerden, bu mezheplerin birbirinden olduğundan daha fazla farklı olmadığı görüşüne katılıyorum. Öbür yanda İbadi fihki bu araştırma açısından; hem İslam dünyasındaki erken dönem su mevzuatına ilişkin en ayrıntılı bilgileri

sağlaması, hem de görünüşte öyle yapmak yerine gerçek anlamda erken dönem İslam toplumu ruhu içinde yaşamaya çalışmaları açısından büyük bir avantaja sahiptir.

edildiği yerler hariç, bu modern mevzuat İslamî hukuka karşı benzer bir “iç görüşe” sahiptir ve bu hukukun bir çok prensibini doğrudan içerir. Bunu yapmadığı yerlerde yeni mevzuat sıklıkla görmezden gelinir ve alandaki sorunlar fiilen geleneksel yasalara atıfla çözülür.

Resmî Hukuk Hükümleri

İslam hukuku ile sulama uygulamaları arasındaki ilişkinin yapısını gerçekten anlamak için, iki unsur arasında ayırım yapmak gereklidir: resmî hukuki hükümlerin ortaya koyduğu dar görüş ve fiili geleneksel uygulamalar.

İslamî su hukukunun dayandığı temel hükümler (*usûl*) çok az sayıdadır ve genellikle çok iyi bilinir. Başlangıç noktası suyun doğal haliyle bir kamu malı olduğudur. ‘insanların üç şeyi ortaktır: su, mera ve ateş’. Bu temel prensibi bunların kullanımında kimin önceliğe sahip olduğuna ve bu doğal kaynakların hangi şartlar altında özel mülkiyete (*mülk*) konu edilebileceğine ilişkin kararlar desteklemektedir. Bu kararlar setiyle yakından bağlantılı olanlar satış, satın alma, kiralama, yükümlülük, önalım hakkı ve suyun miras olarak bırakılması ile yasalardır. Burada temel prensipler suyu ilk kullanana öncelik verilmesi (ihyâ el-mevât kuralı), buna karşın sermaye yada emek girdileri yoluyla elde edilen (kanalizasyon, kuyu kazılması, taşınması vs.) su bu girişimde bulunan tüzel kişiye aittir. Öbür yandan İslam su da spekülasyona karşı açık tavır koymuştur. Yaşamını su taşıma yoluyla kazanan kişi kabul edilebilir; ancak genel olarak kişi Allah’ın nimetlerinden kâr sağlamamalı ve yalnızca kendi ihtiyacı olanı almalıdır.

Bunu sağlamak için (Hazreti) Peygamber bir ölçü koymuştur: her bir kimse kendi arazisini bir (bazı rivayetlere göre iki) bilek derinliğine kadar suyla kaplayacak kadar su almalıdır. Gördüğümüz gibi sulama sistemleri tarla için ve değişken akış şartları için su

temininin daha gelişmiş yöntemlerini kullanmaktadır: bu sistemlerin hepsinin kabaca temel etkisi ekim ihtiyacı için doğru miktarda suyun tahsis edilmesidir. Bunun anlamı yalnızca üretim fazlasının az çok ortadan kaldırılması ve su yetersizliklerinin adilce dağıtılması değil, aynı zamanda çiftçilikteki üç temel unsur olan su, arazi ve ürünün bir bütün halinde ele alınması nedeniyle, bunların biri yada ötekini manipüle etmek suretiyle yapay bir piyasa yaratılmasının güçleştirilmesidir. Ancak küçük ve geçici üretim fazlalıkları ve eksiklikleri bir tür piyasa mekanizması yoluyla (genellikle kamusal açık artırma yoluyla) değerlendirilmektedir. Yalnızca geleneksel örgütlenme bozulduğu yada kentsel parazitlik geliştiğinde tarımsal üretime ciddî biçimde zarar veren spekülasyonlar ortaya çıkar (örneğin Chaintron 1957-1958).

Su kullanım hakları öncelik sırasına göre belirlenir. Suyun temel kullanım alanı susuzluğu dindirmektir. Bunun anlamı bütün sulama sistemlerinin insanların ve evcil hayvanlarının içmesi için elverişli olmasının güvence altına alınması gerektiğidir. Kamu suyuna hiçbir zaman el konulamaz. Tarım amaçlı kullanım ilk gelene ilk sırada yararlanır kuralına dayalıdır. Yeni yerleşim yerleri (yada mevcut yerleşim alanının genişletilmesi) daha önceden yapılan düzenlemeye zarar vermediği sürece sudan yararlanacaktır. Buradaki varsayım düzenlemeye göre aşağıya su akacağı, böylelikle yeni yerleşimin otomatik olarak suyun aşağı kısmına kurulacak; mevcut köylerin suyun yukarısında yeni yerleşim planlamaları yargı kararına tabi olacaktır. Yerleşim yerinin uzun süre önce kurulmuş olması halinde, suyun azalması durumunda suyun yukarısında bulunan su kullanıcılarının önceliği bulacaktır.

Doğal su arzının özel mülkiyete konu yada kabilenin elinde bulunan arazilerden geçmesi, yukarıda belirlenen kurallara uy-

gun olarak halkın ihtiyacı için gerekli olanın alınması dışında, su üzerinde bir hak doğurmaz. Yerin altında yada üstündeki yapay kanal inşa edenlere (yada onların temsilcilerine) aittir ve yerin üstünün sahipleri suyu evsel ihtiyaçları (susama hakkı) hakkı dışında kullanamayacakları gibi kanalın onarım yada bakımı için düzenli geçiş hakkını da engelleyemezler.

İster özel isterse kamusal mülkiyete konu olsun, her bir arazi parçasının bir *harîmi*, sınıır kuşağı vardır ve buradaki arazinin kullanımını malikinin izni olmaksızın mümkün değildir. Bu kuşağın boyutlarının yorumunda farklılıklar olabilir (İslam'ın İslam öncesi döneme göre kuyular için bu kuşağı iki katına çıkardığı bildirilmektedir. Nakleden Poliak 1940; İslam öncesi Farişî *kanât harîm* kuralları için, de Menasce 1966). Ancak geleneksel su arzı bakımından bu yorumlar genellikle sınır ihlali veya suya kaçak kanal bağlanmasına karşı yeterince koruyacak ve çıkardığı kalıntıları komşusunun mülkiyetine zarar vermeksizin atabilecek şekilde kanalını temizlemesine imkan veren yeterli mesafeyi kapsamaktadır. Öbür yandan su tedarikinin niteliğine ve dağıtım kanalının kaç kez bölüneceğine göre harîmin boyutlarını çeşitlendirerek aşırı derecede potansiyel olarak ekilebilir alana el konulmasını önlemektedir. Bir su kaynağı etrafındaki o kaynakla bütünleşmiş kuşak kavramı ayrıca etrafına (genellikle bahçe yada evlerde yapıldığı gibi) bir duvar inşa etme gereği duymaksızın gayirmenkulün sınırlarını çevreleme sonucu da doğurmaktadır. Normalde yalnızca özel statik su kaynağı (kuyu, sarnıç vs.) yada bir bahçeye ait yanal kanal çevrelenir. Bu yolla evsel maksatlarla halkın meşru ulaşımı güvenceye alınır, halkın su sistemine engel olunmaz ve bu arada denetime açık bırakma yoluyla su kaynağının bakımındaki genel çıkar korunur.

İslâmî su tartışmalarında genellikle görmezden gelinen bir diğer temel kurallar seti

ise suyun kalitesine ilişkindir. Bu görmezden gelmenin nedeni muhtemelen su kalitesinin abdest (tahâret) ile bağlantılı olarak ayrıntılandırılmış olmasıdır. Bu kurallar suyu yalnızca orijinal hal yada damıtılmış halini saf (tahir) kabul eder; eğer su renk, tat yada koku değiştirmişse kirlenmiştir (necis), ama bu halinde de eğer yeterince büyük hacim oluşturuyor yada akıyorsa yine temiz (tâhir) kabul edilebilir (Norvelle 1974). Bu gibi kurallar tarımsal maksatlar için de yeterli bir hukukî çerçeve sağlar ve geleneksel su sistemleri ana kanal sisteminin tarlalarda zaten kullanmış olan sudan gelen sızıntılarla kirlenmemiş kalmasını sağlar. Kullanılmış suyla sulanacak alanları ayrı bir özel şartlar seti ayırt eder (örneğin; Vidal 1955; Wilkinson 1977). Bu bağlamda Müslümanların su kalitesini belirlemede dikkate değer bir bilimsel yeteneğe sahip olduğu görülmektedir: 11. yüzyıla ilişkin bir çalışma (bakınız Mazaheri 1973), iki su örneğinin göreceği kalitesini belirlemek için üç teknik önermektedir: özgül ağırlık, kaynama noktası ve kütleleşme oranları.

Yukarıdaki özetten görüleceği üzere, İslam'ın temel su yasaları sayı bakımından oldukça az olmasına karşın, geniş tabanlı yapılmıştır ve çok geniş sayıda hidrolojik durumu kapsar. Hem yer üstü hem de yer altı akıntıları (bazı modern batı yasalarında halen bulunmayan bir özelliktir) tanır; tuzluluk ve kirlenme sorunlarının bilincindedir; suyu kıt bir kaynak olarak ele alır ve bu yüzden doğal haliyle kamuya ait olduğunu belirler; spekülasyona karşı önlemler alır; hem göçebe hem de yerleşik halkların su kullanımı haklarını kullanıma tahsis için bir öncelik belirleyerek korur; tarımda kullanım için bir düzen oluşturmaya ve her bir kimsenin nicel olarak ne kadar su alabileceğini belirlemeye çalışır.

Öbür yandan bu prensipler eğer bütün bir hukukun temelini oluşturmuş olsaydı, bazı kuralların uygulaması düzensiz olarak geli-

şecek ve bazı özgün hallere uygun olmasına karşın, lafzî uygulama halinde diğer kuralların uygulanmasına zarar verecekti.

Geleneksel Uygulamalarla İlişki

Bu yüzden İslamî su hukukunun resmî kurallarda kalmamış olması ve bunların lafzen uygulandıkları şekliyle değil de içinde formüle edildikleri ruh haliyle ele alınması iyi bir şanstır. Gerçekten de yerel yargının muğlak bir şekilde en temel kurallara bile açıkça aykırı olan düzenlemeleri kabul ettiği olaylara ilişkin örneklere rastlanmaktadır. Örneğin Tell'de (Berberî?) gelenekler bir depolama sistemi yada kanal sisteminde tutulan suyun onu mülk olarak geliştiren gruba ait olduğunu ve suyun aşağısındaki kullanıcıların yalnızca ihtiyaç fazlası suya bir hak olarak değil, bir hayır (afâdil) olarak sahip olabileceklerini belirlemektedir. Bu yüzden suyun yukarıdaki kullanıcılar kendi su kullanımlarını artırdıklarında aşağıdaki yerleşim yerleri zarar görebilir. Aslında geleneksel toplumda böyle bir durumun ortaya çıkması ihtimal dışıdır ve ancak bir başka su yasasının, 1851 yılında Fransız su yasasının uygulamaya konulmasıyla kontrolsüz bir gelişme gerçekleşti ve suyun aşağı kısmına kurulan Sidi Okba gibi yerleşim yerleri ciddî su sıkıntısı çekmeye başladı (Moulias, 1927). Ancak bu gibi aşırı potansiyel çatışma örneklerini bir yana bırakıp, geleneksel ve İslâmî uygulamaların genel olarak uyumlulaştırılma yollarını ve yasaların yerel ihtiyaçlar ve şartlara adapte edildiği, şeriatın diğer alanlarında sıklıkla görülmeyen bir uyumlulaştırmanın gerçekleştiği ruh halini incelemeliyiz.

Bu esneklik Mzâb^{2*} ve Umman su yasalarını karşılaştırma yoluyla ortaya konulabilir. Bu iki katı İbâdî toplum arasında şeriatın yorumu bakımından hiçbir çatışma olmaması gerçeği su hukukundaki yasal değişkenliği (dar anlamıyla) ortadan kaldırmakta

böylelikle sosyal ve coğrafi değişkenlerin bu yasalara nasıl dahil edildiğini açıkça göstermektedir

Umman örneğinde Araplar yer altı suyunun *kanât* (yatay olarak tünel haline getirilmiş kuyular) yoluyla elde edilmesine dayalı önceden mevcut olan bir sulama sistemini miras olarak devralmışlardır. Onların sorunu mevcut su ve arazi kullanımı sistemini İbâdizm ideallerine göre yaşamaya çalışan yerleşik bir kabile toplumunun ihtiyaçlarına nasıl adapte edebilecekleri idi. *Water and Tribal Settlement (Su ve Kabile Yerleşimi)* adlı kitabımda bunun nasıl yapıldığını ayrıntılı olarak ortaya koymaya çalıştım. Bu makalenin bakış açısından esasen dikkat çekilmesi gereken husus; çok sayıda yargı kararı bulunmasına karşın, su hukukunu sistematik olarak ele alan hiçbir Ummanlılara ait çalışmaya rastlamamış olmam ve su hukukunun erken gelişim dönemine ilişkin olarak yukarıda tanımladığım temel kurallardan söz bile edilmemiş olmasıdır. Yalnızca iki prensip gerçekten uygulanmaktadır: adil davranış ve karşılıklı anlaşma. Amaç *falac*^{3*} yerleşiminin bütünlüğünü korumaktı. Bu yüzden herhangi bir su paylaşım anlaşması toplumu tatmin ettiği sürece devam etmekte, herkesin yararına olduğu ve herkes üzerinde anlaşığı sürece hiçbir sistem değiştirilmemektedir. Bunun sonucu olarak Umman'daki erken dönem yargı kararları neredeyse tamamen eski âdetleri İslamî çerçeveye uydurmaya ilişkindir. Buradaki vurgu bireyin falac toplumuna karşı ve toplumsal örgütlenmenin de bireye karşı sorumluluğuna yapılmaktadır.

Buna karşın Kuzey Afrika İbâdîleri sürekliliği yeni yerleşimler kurma tarihine sahiptir ve Mzâb'taki nihaî yerleşim yerleri 11. yüzyıldan itibaren çölden tamamen yeni baştan oluşturulmuştur (Amat, 1888; Brunhes 1902b; Capot-Rey 1938; Charlet 1905; Cuperly 1972; Feliu 1909; Vigourous 1945). Buradaki fiziksel sorun zaman zaman gö-

2* Cezayir'de bir vadidir (Çevirenin notu).

3 * Falac: bir su dağıtım sistemi.

rülen selleri vadi sistemine (Şebka) nasıl toplayacakları ve onu yer altı suyunun ekili alan boyunca düzenli olarak yeniden dolmasını sağlayacak şekilde nasıl dağıtacakları idi. Burada bir kez daha adil davranma sistemin anahtarı olarak kalmaktadır. Gerçekten de İslam hukukunun insanî ilişkilere düzenli olarak uygulandığı hallerde bu anahtarlık görevini yerine getirmektedir. Yerleşimin temelini küçük falac toplumu olduğu ve bu toplumun yalnızca yerleşik faaliyet içindeki bir toplumsal sistemi sürdürdüğü sürece var olduğu Umman'daki durumun aksine, Mzâb aslında doğal sel suyu kaynağının (yaklaşık her iki yılda bir görülen) dağıtımını denetleyen bir İbâdi toplum 'hükümeti'dir ve geri kalan zamanda bireyler temel tarım birimi ve kuyu (genellikle küçük bir grup tarafından ortaklaşa kullanılır) yoluyla kendi payını kullanır. Bir 'hükümet' örgütü olarak bu su dağıtım sisteminin titizlikle düzenlenmesi gerekir; bu yüzden temel yasaların 11. yüzyıldan büyük bir titizlikle yazılmış olması şaşırtıcı değildir: Şeyh El Abbâs Ahmed b. Şeyh A. Abdullah Muhammad b. Bekr (ölümü M.S.111) tarafından yazılan Kitâb Usûl el-Arâdîn (Arazi Prensipleri Kitabı).⁴ Bu kitabın İslam fikhının zaten yüksek oranda gelişmiş olduğu bir dönemde yazılmış olması ve Şebka sel rejiminin Hazreti Peygamber'in hakkında özel tavsiyelerde bulunduğu geçici sel rejimi ile benzerlik göstermesi, Mozabite suyu yasasına özgün kararların İbadî rejiminin sekizinci yüzyılın sonunda nihayet kurulduğu andan itibaren başladığı Umman'da olduğundan daha teorik bir yaklaşım bulunduğunu açıklamaktadır. Bu haliyle bile Mzâb sistemi (Hazreti) Peygamberin öngördüğünden çok daha gelişmiş bir sistemdir. Ghardaia'da sel toplandı ve bir dizi barajla yönü değiştirildikten sonra su toprak bloklardan bir yer altı dağıtıcısı aracılığıyla geçmekte ve bu dağı-

tıcı akıntıyı kapasitesi yeniden doldurulacak olan alanla orantılı bir iletici ağına akıtmaktadır. Böyle bir karmaşık sistem suyun çok daha rafine edilmiş bir kullanımına imkan vermekte ve Peygamberin 'bilek derinliği' çözümünün uygulanması halinde mümkün olacak olandan çok daha büyük bir ekili alan oluşturmaktadır. Yine de İslamî yönetimin bazı bölgelerinde bu gibi hükümler hem teknik ilerleme hem de sosyal yararlar açısından zararlı sonuçlar doğuracak şekilde lafzî olarak uygulanmıştır.

Birbirinden mutlak anlamda farklı iki fiziksel ve sosyal çevrede hem iki toplumun da bağlı bulunduğu temel yasanın tartışmalı yorumlarına bile girişmeden, uygun bir su hukuku geliştirmeyi mümkün kılan işte bu esnekliktir.

Dahil Edilen Prensipler

Peygamber ve ashabı tarafından pek bilinmeyen bu prensiplerin şeriatın su ile ilgili uygulamalarına dahil edilmesi bir dizi ilginç soruyu, özellikle de hangi sistemler ve tekniklerin dahil edildiği ve hangi temele dayalı olarak dahil edildiği sorularını gündeme getirmektedir.

Geleneksel su hukuku ile şeriat arasındaki evliliği yöneten temel prensip aslında önceki bölümde zaten belirtildi: eğer sistem iyi çalışıyorsa, temel adalet prensiplerine uyduğu sürece bırak çalışsın. Bu belirleyici hükmü bir anlığına bir yana bırakarak, öncelikle hangi su örgütlenmesi sistemlerinin benimsendiğini görelim.

Buraya kadar gösterdiğimiz gibi, düzenli usûle dahil edilen temel sistem açıkça bir vadedeki geçici suların kullanımından türetilmiştir. Peygamberin yurdunun Şâm (coğrafi alan olarak Suriye) çöl sınırlarının uzantısı olan bir hidrolojik teknik bölgesinin ve aynı zamanda Hadramut'a kadar Batı Arabistan boyunca uzanan bölgenin bir kısmını oluşturduğu düşünüldüğünde, bu durum şaşırtıcı

⁴ Ayrıca Şeyh Abdal Azîz el-Thamîni tarafından 18.yüzyılın sonları 19. yüzyılın başlarına ait revize edilmiş versiyonu, bu versiyon yazarın ünlü Kitâb el Nil eserinin ekini oluşturmaktadır.

değildir. Burada uzmanlaşma yerüstü akıntılarında yararlanma konusundaydı. Buna suyu ve doğal makro ve mezo toplama alanlarında meydana gelen çökeltilerden yararlanma metodlarını içeriyordu. Bu metodlar arasında büyük yön değiştirici barajlar (nakleden Mârib) ya da mikro toplama havuzları yüzeyi hazırlama yoluyla akışı artırma yer alıyordu. Yağmur ve yerüstü suyunu sarnıçlarda ve hatta barajların ardında depolamada önemli ölçüde uzmanlaşma sağlanmıştı (Rossi 1953; Norris ve Penhey 1955; Bowen ve Albright 1958; Serjeant 1964; Evenari, Shanan ve Tadmor 1971; Maktari 1971; Department of Antiquities Saudi Arabia 1975; Roberts 1977).

Ancak Peygamber döneminde Hicaz'da (Tâc el-'Arûs, madde KZM) ve aynı zamanda daha da kuzeyde Suriye'de bazı *kanât*lar bulunmaktaysa da (Lewis, N.,1949), bu bölgede kuyular dışındaki yer altı suyunun kullanılması teknikleri çok daha az gelişmiştir. Ancak kanâtlar Eski Güney Arabistan medeniyetlerinde bilinmiyor gibi görünmektedir (İrvine 1962) ve (her ne kadar Verimli Hilal^{5*} -Fertile Crescent- bölgesindeki erken yayılma tarihleri çok daha karmaşık ise de) muhtemelen güneybatı Arabistan'a Sasânî etkisi altında gelmiştir. Yer altı suyu kullanımının gerçek yurdu İran idi ve M.S.1017 yılında yazılan el-Karaci önemli tezi çok daha erken döneme ilişkin bilimsel bilgileri içermekte ve İranlıların yer altı suyuna ve bu suyu özünde madenciliğe ilişkin teknikler yoluyla nasıl kullanılacağına ilişkin olağanüstü bir anlayışı sergilemektedir (nakleden Mazaheri 1973).

Ancak Fars İmparatorluğu halkı ayrıca büyük nehir sistemlerinin nasıl kullanılacağına ilişkin önemli bilgilere sahiptir. Bu hidrolojik özellik elbette Batı Arabistan'da mevcut değildi. Oxus (Amuderya) deltası,

5* Ortadoğu'da İsrail'den İran Körfezine kadar uzanan ve modern Irak'taki Dicle ve Fırat nehirlerini de içeren verimli topraklar. Antik Babil, Sümer, Asur, Finike ve İbrani medeniyetleri bu bölgede doğdu. (Çevirenin notu)

Murgab nehri havzası ve Vakhsh, Kafirnigan vadileri vs.'den oluşan doğu sınırı kaynakları M.Ö. birinci bin yılın yarısının öncesine kadar uzanabilecek kanal sistemleriyle kullanılmış gibi görünmektedir. Buradaki tekniklerin Sino-Hint bölgesinin hidroloji biliminden güçlü biçimde etkilendiği neredeyse kesindir (Lewis R. A., 1966; Mazaheri 1973; Gardin ve Gentelle 1976). Buna karşın Sasânîlerin batı sınırı 19. yüzyıl'dan önce Nil vadisinde inşa edilen bütün yapıların çok ilerisinde olan bir kanal ağı yoluyla yukarı Mezopotamya'nın büyük gelişimine sahne oluyordu (Adams 1965).

Hidroloji bilgi ve ustalığı İslamî su örgütlenmesini doğrudan etkileyen üçüncü büyük vilayet Arapların 'Rûm' adını verdiği Akdeniz'deki Yunan-Roma âlemi idi. Burada ana gelişmeler yine yerüstü akıntılarının kullanımı alanındadır. Ancak bu gelişmeler batı Arap yarımadasındaki göre daha az sulak bir bölgede gerçekleşmektedir. Burada büyük ilerlemeler, aktüel hidroloji biliminden çok mühendislik ve inşaat alanında (özellikle su boruları, kemerler, sifonlar ve köprüler konusunda) kaydedilmiştir.

Elbette hidroloji teknolojisinin her üç vilayeti de İslam'ın gelişinden uzun süre önce birbirini etkilemiştir. Kharga'daki doğrudan Agemenyan^{6*} dönemi gelişimi bir ya da iki yüzyıl sonra Bactria'daki^{7*} Yunan kolonileri tarafından implantasyonla uyumludur. Bu arada Mezopotamya Sawad'daki Sasânî gelişiminin habercileri Seleucidlerdi. Tekniklerin melez dölenmesi için bir başka önemli an, Valerian ordusunun M.S. 260 yılında I. Şapur tarafından ele geçirilmesi ve Kûzistan'ın kalkındırılmasında zorla çalıştırılması oldu. Bunun sonucu olarak Sasânî teknikleri bazı Roma mühendislik metodlarıyla özellikle çimentonun kullanımı, ters sifonlar ve köprülerle birleştirildi (Adams

6* İlk Pers hükümdarı Büyük Kurus'un kurduğu ve M.Ö. 558 ile 330 yılları arasında hüküm süren bir imparatorluk. (Çevirenin notu).

7* Batı Asya'da Amu Derya nehri ile Hindukuş dağları arasında bulunan eski bir ülke.

1962; Goblot 1963). Sasânî İran'ı aynı zamanda hem batı (Kaldeo-Yunan, Yunanca yerine Süryanice öğretildi) ve doğu biliminin (Hint ya da Sino-Hint bilimi Sankskritçe yada Prakritçe olarak ifade edildi) yayılma merkezi haline geldi. Böylelikle 'üniversite' kenti olan Cundişâpûr'da iki mantık, iki felsefe, iki matematik ve iki astronomi öğretildi. Böylelikle örneğin Yunan geometrisinin seksagesimal sistemi (hala geleneksel su dağıtım sistemlerinin büyük çoğunluğunun temelini oluşturur) Pers hidroloji mühendisliğinin temeli olan doğu desimal sistemiyle (hendese, nakleden Khuwârazmi, s.202; Mazaheri 1973) birlikte öğretildi. İslam öncesi dönemde bütün bu üç hidrolojik teknik vilayetlerinden tekniklerin uygulanmasına ilişkin gözlemlerde en ilginç alanlardan birisi kuzey Verimli Hilal bölgesi yani Batı ve Doğu İmparatorlukları ve yarımada arasındaki bataklık alanıdır.

Böylece İslam'ın doğuşu öncesinde su gelişimi için mevcut teknik ve bilim dizini muazzamdır. Tuğla ile, giydirilmiş taşla, çakılla ve harçla inşaat; köprüler, kemerler, kanallar, ters sifonlar, kanât, sarnıçlar ve tortu tuzaklarının hepsi kullanıldı; bu arada kaldırma (nakleden Laessøe 1953) suyla itilen çarklar, makaralar, karşı dengeleyiciler, dişliler ve Arşimed burgusu (vakum pompası prensibinin 10.yüzyıldan önce mevcut olduğuna dair bir bulgu yoktur. Nakleden Mazaheri 1973). Her üç hidrolojik bölge de daimi ve geçici yerüstü akıntılar ve yer altı suyu ile ilgilendi. Ancak tam gelişme modern su kullanımının temelini oluşturan üç temel tekniğin yokluğu yüzünden az çok sınırlı kaldı: delme, baraj yapma ve mekanik kaldırma. Elbette statik yer altı suyu kuyular yoluyla çıkarıldı. Ancak yükseltme sorunu yüzünden sınırlı ölçüde kuyudan yararlanılıyordu. Bu arada kapalı aküferden yararlanma doğal kaynaklarla sınırlıydı. Örneğin 'el-Bahreyn'de (Hasâ vilayeti vahalarında ve Bahreyn adasının kıyısında

ve açıklarında), Nubia kumsalında (Khar-ga'dan Siwa'ya kadar olan vaha şeridinde) ve *continental intercalaire*'de^{8⊕} (Vadi Rihir yerleşimlerinde). Ancak bu son bölge kapalı aküferin doğrudan geliştirilmesinin en azından 14. yüzyıla kadar uzandığı, ayrıca artezyen akışı sağlamak üzere üst kayada delme yapıldığı gözlemlenmektedir. Her ne kadar üsteki formasyonları korumak ve su tablasının altındaki sudan gelecek kirlenmeyi önlemek için kepenk yapılsa da, bu iş çok tehlikeliydi, kuyular çabucak tıkanıyordu. Bu yüzden gelişme çok sınırlı kalıyordu. Delmenin başladığı 19. yüzyıl ortalarından ve ondan sonra bu yüzyılın başında döner deliciyle delmenin başlamasından sonra 'le plus Grand appareil hydraulique du Sahara' (Savornin 1947) gerçekten kullanılmaya (ve bazı yerlerde aşırı kullanılmaya) başlandı (Capot Rey, 1953; Moulias 1927). Daimi yer üstü akıntısındaki temel gelişmeyi ayrıca yetersiz geleneksel teknikler de sınırladı. En azından M.Ö. birinci milenyumun ikinci yarısı kadar erken dönemden itibaren geçici akıntılarının yönünü değiştirmek için çeşitli boyutlarda sağlam antik barajların inşasından bu yana basit bentler kullanılmaktaydı. Kemerli baraj tekniğini bile Romalılar biliyor olabilir ve 14. yüzyıl İran'ında kesinlikle (ayrıca 16. ve 17. yüzyıllarda İspanya'da) kullanılıyordu. Ancak çok geniş bir uygulama alanı yoktu ve bu prensibe dayalı yalnızca birkaç baraj inşa edilmiş olmasının nedeni, *kanat* örneğinin aksine, tekniğin yayılmasından çok (farklı bölgelerde) yeniden icat edilmesiydi (Goblot, 1967, 1968; Ballard 1976). Bu yüzden yerüstü suyunun yönünün vadilerde değiştirilmesi yaygındı (Ancak su kanalları çakılların arasında kalan taban akışından yararlanmıyordu), fakat büyük nehirlerle baraj yapılması, ayrıca tortudan arındırma için gereken büyük mühendislik antik kavimleri zorladı. Bu

8⊕ Continental intercalaire aküferi Tunus, Cezayir ve Libya'da 600.000 km²'lik alanı kapsayan dünyanın en geniş aküferlerinden birisidir ve yoğun bir yatay kumsal rezervuarını içerir. (Çevirenin notu)

yüzden sulak alanların nehirleri, 19. ve 20. yüzyıllara kadar yönlendirici kanal ağları ve bentler inşasının ötesinde pek geliştirilmedi. Bu yüzden Fırat daima Bağdat'a yönelik bir tehdit olarak kaldı (Vaumas, 1962). Buna karşın Nil'de tarım mevsimsel ve onüçüncü yüzyılın başında Abd el-Latîf el-Bağdâdî'nin tanımladığı gibi, türlü âfet niteliğinde başarısızlıklara maruz kalmaya devam etti (İngilizce'ye çeviren Zand vd. 1965).

İslam dünyasında birinci bin yılın ilk yarısı boyunca gerçekleşen olağanüstü insan ve kültür karışımıyla birlikte bütün bu teknikler ve bilimler daha önce hiç olmadığı kadar karşılıklı etkileşime girmeye başladı ve bir bölgeden alınan sistemlerin başka bir bölgede kullanılmasıyla büyük yeni değişiklikler gerçekleştirildi. Basit bir örnek vermek gerekirse; Perslilerin etkili olduğu dönemde o zamana kadar oldukça bol akan dağ eteği zemin suyu akıntılarını tutmak için kullanılan kanât şimdi orta Sahara'nın kumluklarındaki yavaş akan suyu çekmek için kullanılmaya başlanılmıştı. Ayrıca Perslileşmiş hanedanların Kuzey Afrika'ya yerleştiği ve kendi su tekniklerini uygulamaya koyduğu Marakeş ve Madrid gibi yeni kentlerde rastlanıyordu (Cornet 1952; Asin 1959).

Şeriatın bazen uygun olmayan yasalar ve kullanım sistemleri empoze ettiği ve araziye yönelik daha geri arazi örgütlenmesinin diğer bazı yönlerinin (örneğin miras hukuku, aile hukuku, vakıf, vergi sistemi vs.) aksine, İslamî su hukuku bütün mevcut teknikleri asimile etmiş ve geliştirmiş, hatta daima adil muamele hükmüne tabi olmak kaydıyla yeni teknikleri teşvik etmiştir.

Adil Muamele

Buraya kadar açıkça anlaşılacağı üzere, İslam hukuku adil muameleye büyük bir önem vermektedir. Erken dönem yargı kararlarına ilişkin bir araştırma temel hukukun çoğunluğunun malların kalitesi, hizmetlerin satın alınması ve muamelelerin doğasının

bir anlaşmaya giren gruplar tarafından, anlaşmayı kabulden önce açıkça anlaşılmasını sağlamaktan oluştuğunu göstermektedir. Aynı zamanda anlaşma özel ve özel olmayan şartları, mücbir sebepleri ve bir sözleşmenin makul düzeyde gerçekleştirilmesi halini düzenlemektedir. Bu alanlarda yasa gerçekten reform niteliğindedir. Ancak keskin uygulama fırsatı ortadan kaldırılırken, bu hükümler düzenli olarak yer aldığı takdirde sözleşmenin fiilî hükümleri sıklıkla dezavantajlı hale dönüşebilir. Bu yüzden örneğin kiracılar, kira ürünün bir oranı olarak belirlenmek suretiyle, âfet yıllarında sabit kirayı ödemeye zorlanmaya karşı korunmaktadır (böylelikle her iki tarafın riski paylaşması sağlanmaktadır). Ancak arazi sahibine ödenen fiilî oranlar çok yüksek olabilir. Bu yolla yasa dindarane cömertlik tavsiyesi yoluyla geleneksel uygulamayı sıklıkla onaylamaktadır. Bazı İslam öncesi kira sistemleri kesinlikle bastırılırken (dikkat çekici olanı doğal halindeyken suyun özel olarak elde edilmesidir), Hukukun 'iç görüşünün' sermaye sahibinden çok emekçinin lehinde olma eğilimi sergilediği görülmektedir. Ancak genel olarak yasa anlaşma hükümlerinin düzenli olarak belirtilmesi kaydıyla yerel görüşleri kabul etmeye hazırdı. Bu yaklaşım ayrıca sulama uygulamalarına da uygulanmıştır. Umman İbâdî yönetiminden daha önce nakledildiği üzere, falac örgütlenmesinin esası paydaşların dağıtım metodu üzerinde anlaşması ve her birinin hakları ve yükümlülüklerinin neler olduğunu bilmesidir. Anlaşma şartlarının açık olması kaydıyla, bazıları diğerlerine göre daha adil olan çeşitli dağıtım sistemleri kabul edilebilir. Peygamberin bulunduğu çözüm bunlardan birisiydi ve gerçek anlamda ancak geçici sel şartlarına uygulanabilirdi (öbür yandan anlaşmazlıkların çözümü için değerli bir referans prensibi oluşturmakta ve hatta sonuç olarak varılan çözümün, *faute de mieux*,^{9*} empoze edilmesine izin ver-

^{9*} Daha iyi bir alternatifin yokluğunda. (Çevirenin notu)

mektedir).^{10*} Ancak daimi sulama sistemleri çok daha sofistike çözümlere sahipti ve akış ne kadar çok değişken olursa örgütlenme o kadar karmaşık oluyordu. Şimdi Ortadoğu olarak adlandırılan bölgede kullanılan olağan sistem; suyun her bir bloğa adil olarak tahsis edilmesi ve suyun bu temel arazi birimlerinin her birinden alternatifli sırayla geçmesidir. Bu temel pay sahibi birimlerini zaman hisselerine bölme yoluyla daha ileri alt bölümler oluşturulmaktaydı. Zamanı ölçmek için kullanılan araç sayısı iki idi: yıldız (güneş ve yıldız) zamanını gözlemlenmesi yada mekanik aygıtlar (su ve kum saatleri vs.). Her iki metod aynı sulama sisteminde kombine edilebilir. Bu su dağıtım sisteminin temel karakteristiklerinden birisi bir tür merkezî kurum formu tarafından sürekli yönetim gerektirmesidir. Bu özellik bir çok vaha yerleşimine ortak karakteristiğini kazandırmaktadır.

Böyle bir yönetimden az çok kaçınmayı sağlayan bir başka çözüm daha vardır: Sahara'nın peigne (tarak) dağıtımıdır. Burada su dikkatle ölçülen bent sistemi yoluyla (genellikle birkaç kez) bireysel kanallara bölünmekte, böylece her bir malike daimi bir su akışı sağlanmaktadır. Bu 'özellik' için ödenen bedel buharlaşma ve iletimde muazzam kayıplardır (Kobori 1969) (ve sonuç olarak ayrıca tuzlulukta bir artış olmaktadır): bu yüzden bu sistem ancak tam olarak kullanılılmayan büyük bir su kaynağına (örneğin bir nehre) uygundur. Sahara'nın ortasında maliyeti yüksek kanât'ın yoğun olarak kullanıldığı gerçeği bu bölgenin bazı tuhafliklerini göstermektedir. Küçük bir 'beyaz' aristokrasi (şürefâ) bol sayıdaki 'renkli' nüfusu (harratîn ve abîd) hem sistemin inşası hem de daha sonraki tarım için sömürmektedir. Bu sistem ister yeni bir sistem, isterse kökeni Roma sömürgecilik pratiğinde olan

bir sistem olsun, Sahara'daki uygulamasının büyük arazi sömürgeleşmesi dönemine ve su dağıtımınaçlı klasik sistemi kullanan erken dönem *foggara*'sının (ya da *kanât*'ın) inşasından sonraki döneme denk geldiği bir gerçektir (Nesson, Rouvillois-Brigol ve Vallet, 1973; Watin 1905).

Böylelikle sulama örgütlenmesinin büyük ölçüde kaynakların, geçici akıntıların ve kuyuların kullanımıyla sınırlı olduğu, lisansları bir çok yükseltme formunun temeli olan tekerleğin spiral hareketi için orijinal bir sözcüğü bulunmayan bir ortamdan gelen bir toplumun (Colin 1932), hukuk sistemine nasıl çok geniş bir hidrolojik teknikler dizinin ve su dağıtım metodlarını dahil edebildiğini görebiliyoruz. Bu aktüel sistemler elbette hukuki serlerde nadiren tanımlanmakta ya da kuralar haline getirilmektedir. Bunların faaliyeti daha çok dolaylı olarak varsayılmakta yada spesifik olaylara ilişkin yargı kararları yoluyla dolaylı olarak atıfta bulunmaktadır. Bu yolla gelenek ve şerait hukuku uyumlulaştırılmakta, böylelikle İslâmî su hukuku standart metinlerde bulunmayan çok geniş bir geleneksel uygulamalar alanını içerecek şekilde resmî hükümlerinin çok ötesine geçmektedir.

Hukukun Rolü

Ancak hukukun rolü toplumun dokusunun derinliklerine, sulama uygulamasının bazı metodlarını onaylama ve anlaşmazlıkların çözümü için kurallar seti sağlamadan çok daha fazla nüfuz etmektedir. Gerçekten de bu etki o kadar derindir ki, İslâmî sulamanın aslında *sui generis* (*nevi şahsına münhasır*) bir sosyo-ekonomik sistem oluşturduğu söylenebilir.

Wittfogel (1957) tarafından önerilen meşhur hidrolik medeniyet modeline, çeşitli medeniyetler ve tarihsel dönemlere ilişkin uzmanlar tarafından bir çok gerekçeyle saldırılmıştır. Bu makalenin yazarının görüşüne göre bu modelin temel başarısızlığı fiilî

^{10*} Ayrıca el-Karaci'nin (adı geçen eser) yaklaşımı: 'Harîme ilişkin hükümler içeren bütün İslâmî yasaları buraya kadar inceledim. Başka bir hükmün yokluğunda bu hükme uymak tercih sebebidir. Bu hüküm her zaman yeterli olmayabilir ve aküferlerin muazzam çeşitliliğinin dikkate alınması gerekir...'

durumların yetersiz araştırılmasından elde edilmiş seçili verilere dayalı bir önyargılı argümana dayanmasıdır. Modelin determinizmi temel modelin basit olması nedeniyle caziptir. Üstelik ifade edilmiş biçimi bilimsel olduğu izlenimini vermektedir. Ayrıca entelektüel bakımdan çok katı olmayanların desteklediği uzak medeniyetlerin bir tür yapay araştırmasına karşı dayanıklı görünmektedir. Medeniyet ne kadar eski ve ne kadar ‘oryantal’ ise, o kadar büyük bir uyumculuk görüldüğü aşikardır. Wittfogelci mantığın baskın özelliklerinden birisi sulak ve yarı sulak dünyadaki temel hidrolojik gelişmenin örgütlenme ve kararların zorlayıcılığını gerektirmesidir. Buradaki temel kusur böyle bir otoritenin (hatta sözcüğün vurgulu haliyle bile) despotça olması gerektiğini yada diğer yönden hidrolojik örgütlenmenin yüksek ölçüde yapılandırılmış bir hiyerarşiyi doğurduğu, bu hiyerarşinin de toplumu tebaa düzeyine indirgediği varsayımında yatmaktadır. Marjinal bir bölgede büyük bir yerleşim yeri geliştirmek için gerekli yatırım türü için güvenlik sağlamak üzere güçlü bir hükümetin gerekli olduğu doğru ise de, bunun kendi toplumumuzdakinden daha fazla demokratik olmayan kararlar empozisi yoluyla gerçekleştirilmesi gerekmez. Erken dönem Pers İmparatorluğunda yeni toprakların sömürgeleştirilmesi, basit bir vergi istisnası aygıtı yoluyla gerçekleştirildi: ‘bazı susuz bölgelerin toprağının kârından, bu topraklara tatlı su getirmek kaydıyla beş kuşak boyunca yararlanma hakkı verildi ve Toros Dağlarından aşağıya akan bir çok akarsu bulunduğundan, bu insanlar nihayetsiz güçlükler ve maliyetlerle bu yer altı kanallarını inşa ettiler’ (The History of Polybius, X, 28, İngilizce’ye çeviren E. Shuckburgh). Ortadoğu toplumlarının birçoğunun kendi arazilerini boyundurukları altındaki ulusları istismar ederek gerçekleştirdikleri doğrudur. Ancak bu durum hiçbir şekilde hidrolojik toplumlara ya da düşmanca ortamlara özgü bir karakteristik değildir. Hukukun güçlü bir merkezî

hükümet yoluyla empoze edilmesine de gerek yoktur. Gerekli loan yerlerde işbirliği ve sorumlu davranışı sağlamayı amaçlayan bir temel kurallar setinin genel kabul görmesi ve kuralları yorumlamayı öğrenenlerin hakemliğini kabul etmeye hazır olunmasıdır. İslamî su hukukunun yerine getirdiği işlev budur.

Hidrolojide bin yıl boyunca kazanılan uzmanlığı onaylama ve açık ve adil muameleye vurgu yapma yoluyla, şeriat herhangi bir Müslüman toplumun kendi su sorunlarına çözüm bulabileceği bir ‘doğru yol’ sağlamıştır. Bu nedendir ki Sahara’dan Orta Asya’ya kadar çok çeşitli sulak ve yarı sulak ortamlar dizininde yaşayan izole toplumlar, herhangi bir merkezî hükümet müdahalesi olmaksızın kendi ekonomik yaşamlarının temelini düzenleyen bir hukuku kabul etmekte ve uygulamaktadır. İşte İslamî hidrolojik toplum kavramını geçerli kılan bu özelliktir. Burada bir Müslüman kentinden söz edilebileceği gibi bir İslamî tarım yada sulamasından da söz edilebilir. Ama aynı şekilde Müslüman kent ile neyi kastedtiğimizi dikkatle incelemeye hazır olmalıyız ki, İslamî tarım yada sulamanın kompozisyonu analiz edilebilsin. Bu yazarın görüşüne göre temel özellik İslamî su hukukudur.

SU VAKFI SU POLİTİKALARI KÜLLİYESİNDE DAHA ÖNCE YAYINLANAN BÜLTENLER

SAYI 5	Osmanlı Coğrafyasından Günümüze Ortadoğu Su Meselesi <i>Ferruh Müftüoğlu, Zekai Şen</i>
2017 Eylül (September)	
TÜRKÇE	
SAYI 4	Sınır Aşan Sularımız <i>Ferruh Müftüoğlu, Zekai Şen</i>
2017 Nisan (April)	
TÜRKÇE	
SAYI 3	Hukuki ve Siyasal Yapı Olarak Nil <i>Joseph W. Dellapenna</i>
2017 Şubat (February)	
TÜRKÇE	
SAYI 2	Ortadoğu'da Su Mücadelesi <i>Terje Tvedt</i>
2017 Şubat (February)	
TÜRKÇE	
SAYI 1	Türkiye'nin Su Politikaları <i>Zekâi Şen</i>
2017 Şubat (February)	
TÜRKÇE	

Tüm Su Vakfı bültenlerini <http://bulten.suvakfi.org.tr> adresinden bilgisayarınıza indirebilirsiniz.

SU VAKFI

Libadiye Cad. Doğanay Sokak No:6 Kat:4 Üsküdar İstanbul
Tel: (216) 412 3383 - Faks: (216) 412 3390
suvakfi@suvakfi.org.tr - www.suvakfi.org.tr